

İLK İKİ YÜZYILIN PAGAN KAYNAKLARINDA NASIRALI İSA

Zafer DUYGU*

Özet: Pagan yazarlar, Miladi takvimin ilk iki yüzyılında Nasıralı İsa'ya veya O'na atfedilen öğretilere karşı genel itibariyle ilgisiz bir tutum içinde olmuşlardır; I. yüzyılda İsa'dan bahseden pagan yazar yoktur, II. yüzyılda ise bir elin parmaklarını geçmemektedir. Buna karşın, II. yüzyıl pagan yazarlarının tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'ya ilişkin olabileceği öne sürülen az sayıdaki kayıtları, özellikle İsa hakkındaki asli kaynak konumundaki Yeni Ahit metinlerinin epistemolojik problemleri çerçevesinde büyük önem taşımaktadır. Ancak biraz yakından incelendiğinde pagan kaynaklarındaki bu kayıtların da aslında birçok açıdan sorunlu oldukları anlaşılmaktadır. İsa'ya dair söz konusu bu kayıtlar bu yüzden bilim insanları arasında hararetle tartışılmaktadır. Bu makalede, İsa'nın pagan kaynakları bağlamında tarihsel varlığı ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nasıralı İsa, Tacitus, Suetonius, Plinius, Samosatalı Lukianos, Mara Bar Serapion.

JESUS OF NAZARETH IN PAGANS SOURCES OF THE FIRST TWO CENTURIES

Abstract: Pagan writers of the first two centuries of the Common Era were mostly silent about Jesus of Nazareth and the teachings attributed to him. In the first century there were no references to Jesus. In the second century, there were only handfuls. The small amount of records of the 2nd century pagan writers which may be claimed to refer to Jesus as a historical figure has a great import, above all else, within the framework of the epistemological problems presented in the New Testament texts which are deemed the principal sources about Jesus. When investigated closely, it is seen that these records from the pagan sources also present their own problems. Researchers therefore are discussing these records fervently. This article deals with the historical person of Jesus in the context of pagan sources.

Key Words: Jesus of Nazareth, Tacitus, Suetonius, Pliny, Lucian of Samosata, Mara Bar Serapion

Giriş

On binlerce¹ yıllık uzun bir geçmişi barındıran insanlık tarihi boyunca İsa kadar tartışılan ikinci bir kimse daha herhalde yoktur. İsa'ya ilişkin bu-

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Süryani Dili ve Edebiyatı Bölümü. zaferduygu.zd@gmail.com

1 Katkıları sebebiyle meslektaşlarım Kutlu Akalın ile Mehmet Alıcı'ya teşekkür ederim.

gün geniş kitleler tarafından iman edilen dogmatik söylemler hariç tutulursa, İsa hakkında –doğumundan yaşamına, ölümünden dirilişi rivayetlerine, şahsiyetinden öğretilerine kadar- tartışmasız bir mesele bulunmamaktadır. Bu çerçevede İsa yaklaşık iki bin yıldır Hıristiyanlık bünyesinde tartışılmaktadır. Bu husus tarih boyunca farklı dinlerin taraftarları arasında önemli bir ihtilaf konusu teşkil etmiştir. Özellikle Aydınlanma Dönemi'nden itibaren araştırmacılar arasında ciddi bir bilimsel araştırma alanı oluşturmuştur.² Yine de bugün çok şey söylenmesine karşın hakkında pek az şey bilinen ve bütün kesimlerin ilgisini çeken başlıca tarihsel şahsiyet İsa'dır.

Bu noktadan hareketle, bilimsel bir çabayla Nasıralı İsa'yı ilahi dinlerin veya kutsal metinlerin söylemlerinin dışında, "tarihsel bir şahsiyet" olarak aramak ve tanımlamak bu makalenin ana konusunu teşkil etmektedir. Bu amaçla burada İsa'dan ya da O'na atfedilen öğretilerden bahsettikleri gerekçesiyle araştırmacılar tarafından isimleri ve çalışmaları önplana çıkarılan bazı antik yazarlar söz konusu edilecektir. Bu yazarlar ve eserleri seçilirken şu ölçütler belirleyici olmuştur: Pagan³ müellifler miladi takvimin erken tarihlerinde yaşamışlar ve yazmışlardır. Başka bir deyişle çalışma, genel olarak erken yüzyılların pagan yazarlarının eserlerinde İsa hakkında ne gibi kayıtlar veya izler bulunduğu meselesiyle ilgilenecektir.

Bu kapsamda makalede üç temel hususu incelemektedir. Birinci aşamada pagan yazarların İsa'ya ilişkin oldukları düşünülen kayıtları tercüme halinde verilerek tarihsel bağlam açısından okuyucuya kısaca tanıtılmaktadır. İkinci aşamada bu kayıtların problemleri yönleri epistemolojik çerçevede tartışılmaktadır. Üçüncü aşamada ise bu tartışmanın sonucu olarak tarihsel İsa hakkında gerçekten de "kanıt" niteliği taşıyabileceği kanaatine ulaşılan bir kayıt değerlendirilmektedir.

İnceleme, bir bütün halinde pagan inanışa mensup şu antik yazarlar ve eserleri üzerinden yürütülmektedir:

1. Aristokrat bir Romalı olan tarihçi Tacitus'un II. yüzyılın birinci yarısında kaleme aldığı Yıllıklar (*Annales*) adlı eseri,⁴

2 Bazı detaylar için bk. Mahmut Aydın, "Tarihsel İsa Araştırmaları ve Onların Bulguları Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 5, (2001), ss. 1-41.

3 Pagan, kelime anlamı itibarıyla Latince'de "köylü", "kırlı" (paganus) anlamlarına gelmektedir. Hıristiyanlık erken yüzyıllarda genellikle şehir merkezlerinde yayılmıştı. Kırsal kesimde yaşayanlar ise daha uzun bir süre eski geleneksel çok tanrılı dinlerine bağlı kalmayı sürdürmüşlerdi. Bu bağlamda, bu kimselerin zamanla Hıristiyanlar tarafından eski çok tanrılı dinlerin mensupları olarak paganus tabir edilmeleri çok muhtemeldir. Nitekim "pagan" tabiri günümüzde bilim insanları tarafından antik dünyanın politeist karakterli dinlerinden birisine mensup olanlar, yani basitçe Yahudi ve Hıristiyan olmayanlar için kullanılmaktadır. Bk. Kutlu Akalın-Zafer Duygu (eds-haz.-çev.), *Süryani Literatürü*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 43.

4 Tacitus, *Annals*, çev. Cynthia Damon, London-New York: Penguin Classics, 2012.

2. Romalı tarihçi Suetonius'un II. yüzyılın birinci yarısında yazdığı *Caesarların Hayatları* (De Vita Caesarum) isimli çalışması,⁵

3. Bithynia et Pontus eyaletinde 111-113 yılları arasında legatus Augusti olarak görev yapan Romalı bürokrat Plinius'un İmparator Traianus ile Hıristiyanlar konusunda yaptığı yazışmalar,⁶

4. II. yüzyılın ikinci yarısında yazan hicivci bir müellif olarak Samosatalı Lukianos'un Peregrinus isimli bir filozofu konu ettiği Peregrinus'un Ölümü (Περὶ τῆς Περεγρίνου Τελευτῆς, Peri tēs Peregrinu Teleutēs) isimli çalışması,⁷

5. Bugün kim olduğu tam olarak tespit edilemeyen, fakat kaleme aldığı satırlardan filozof karakterli bir bilge olduğu anlaşılan Mara Bar Serapion'un, 73 yılı ile III. yüzyıl arasında kesin şekilde tayin edilemeyen bir tarihte ve esaret altında bulunduğu bir sırada kendisi ile aynı adı taşıyan oğluna hitaben yazdığı Süryanice bir mektup.⁸

1. İsa'ya İlişkin Pagan Kaynaklarındaki Kayıtlar

Nasıralı İsa Miladi takvimin başlarında o zamanlar bütün Akdeniz Havzası'nı kontrolü altında bulunduran Roma İmparatorluğu sınırları içinde, daha ziyade Filistin bölgesinde dönemin yaygın pagan inanışlarının aksine tek Tanrı inancını esas alan Yahudiliği benimsemiş İsrailoğulları'nın bir üyesi olarak doğmuştu. İsrailoğulları'nın Filistin sahasında meskûn bu ana kütlesi, Romalı General Pompeius'un Kudüs'ün düşmesiyle sonuçlanan M.Ö. 63'teki askerî harekâtıyla Roma egemenliği altına girmişti. İsrailoğulları'nın monoteist karakterli Yahudi inancı Roma yönetiminin farklı dinlere veya kült inanışlarına karşı gösterdiği geleneksel politika çerçevesinde Iulius Caesar (ö. M.Ö. 44) tarafından yasal statüye (Religio licita) kavuşturulmuştu. İsrailoğulları bu sayede belirli yükümlülükler karşılığında kendi inançlarını özgürce yaşama ve ibadetlerini icra etme olanağına kavuşmuşlardı. İmparatorluk dönemini başlatan Augustus (Octavianus) (ö. M.S. 14) döneminde ise Yahudi bir monark olan Herodes, Romalılar namına Yahudilerin önemli bir bölümünü yönetmek üzere Yahudiye bölgesine atanmıştı. Ancak Herodes'in oğulları zamanın-

5 Suetonius, *The Lives of The Twelve Caesars*, çev. Joseph Gavorse, New York: Modern Library, 1931.

6 Plinius, *Reading in Ancient History: Illustrative Extracts From The Sources II: Rome and The West*, çev. William Stearns Davis, Allyn and Bacon, 1913, ss. 219-222.

7 Lucian of Samosata, *The Passing of Peregrinus* (Περὶ τῆς Περεγρίνου Τελευτῆς, Peri tēs Peregrinu Teleutēs), Yunanca metin ve çev. A. M. Harmon, London: Harvard University Press, 1962, V, ss. 13-17.

8 William Cureton, *Spicilegium Syriacum*, London: Rivington, 1855 (Süryanice metin ve İngilizce tercümesi); Ayrıca bkz. Petr Pokorný, "Jesus as the Ever-Living Lawgiver in the Letter of Mara Bar Serapion", *The Letter of Mara Bar Serapion in Context: Proceedings on the Symposium Held at Utrecht University, 10-12 December 2012*, Leiden: Brill, 2012, s. 133 (İlgili kısmın İngilizce tercümesi).

da yaşanan ve bir türlü önü alınamayan kargaşalar nedeniyle Romalılar Yahudiye'nin tamamını kendilerine bağlamışlar, Kudüs'ü ise bir valinin yönetimine bırakmışlardı (M.S. 6).⁹

Yukarıda kısaca özetlenen ve İsa'nın dünyaya gelmesinden hemen önce oluşan bu siyasî ve dinî yapıya bakılarak, Roma İmparatorluğu'nda yaşayan İsa'ya çağdaş dönemin pagan yazarlarının kaleme aldıkları çeşitli eserlerde İsa ve öğretileri hakkında iyi-kötü bazı kayıtlara yer verdikleri zannedilebilir. Hâlbuki gerçek durum hiç de öyle değildir.¹⁰ Bugünkü mevcut verilere göre I. yüzyılın pagan yazarları tarafından İsa'ya ilişkin kayıt altına alınmış en küçük bir bilgi kııntısı bile yoktur.¹¹ Her ne kadar bu bağlamda I. yüzyılın Thallos isimli bir yazarı üzerinden bir takım iddialar gündeme getirilmek istenmişse de,¹² bu iddiaların son derece zayıf bazı rivayetleri esas aldığı ve buradan hareketle herhangi bir çıkarımda bulunulamayacağı anlaşılmaktadır.¹³

Bu durum II. yüzyıla birlikte bir ölçüde değişmiştir. Gerçi pagan yazarların bu yüzyılda da İsa'yı ismen anarak söz konusu ettikleri veya ondan doğrudan bahsettikleri –bir istisna dışında- söylenemez. Fakat yine de pagan dinine mensup bir avuç yazar II. yüzyıldan itibaren hiç değilse gözlerinin önünde büyümekte olan Hıristiyanlığa ve Roma şehirlerindeki Hıristiyan cemaatlere karşı nispeten ilgi göstermişlerdir. Bu cemaatlerden bahsettikleri az sayıdaki kayıtlarında ise kimi zaman İsa'ya ilişkin olabi-

9 Detaylar için bk. E. Marry Smallwood, *The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian*, Leiden: Brill, 1976.

10 I. yüzyıl tarihçisi Flavius İosephus'un İsa'nın kardeşi ve İsa cemaatinin ondan sonraki lideri olan Yakup'un şehit edilmesine ilişkin anlatımı sırasında Mesih tabiri ederek İsa'ya yaptığı atıf muhtemelen otantikdir. Bu yüzden de İsa'nın tarihsel bir şahsiyet olarak mevcudiyeti hakkında Yeni Ahit dışından bir delil kabul edilebilir. Ancak İosephus'un pagan değil Yahudi bir yazar olduğu da hatırlanmalıdır. Bununla beraber, İosephus'un aynı eserde geçen ve araştırmacılar arasında Testimonium Flavianum diye bilinen İsa atfı neredeyse bütün bilim insanları tarafından metne sonradan bir ekleme (interpolasyon) olarak görülmektedir. Detaylar için bk. Zafer Duygu, "Nasırılı İsa'nın Erken Dönem Yahudi Literatürüne Yansımaları", *Mukaddime*, 8: 1, 2017, ss. 157-159.

11 Mara Bar Serapion'un mektubu II. yüzyılda yazılmış olmalıdır.

12 I. yüzyılda yaşayan ve bugün elde olmayan bir çalışma kaleme alan Thallos'un, gün ortasında cereyan eden bir karanlıktan bahsettiği ve bu bahsin İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra yaşandığı rivayet edilen karanlık ile özdeş olduğu iddia edilmektedir (krş. Markos, 15: 33; Matta, 27: 45; Luka, 23: 44-45). Thallos'un bu kaydı, başka bir kayıp çalışmanın yazarı olan Iulius Africanus'tan alıntılar yapmış olan IX. yüzyıl tarihçisi Georgios Synkellos'tan bilinmektedir. Nitekim Thallos'a atfedilen bu kayıt, bazı araştırmacılar tarafından İsa'nın tarihsel bir şahsiyet olarak mevcudiyetine ilişkin Hıristiyanlık ve Yeni Ahit dışından bir delil olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda örneğin bk. Dale C. Allison Jr., "Thallos on the Crucifixion", *The Historical Jesus in Context*, ed. A.-J. Levine-D. C. Alison Jr.-J. D. Crossan, Princeton University Press, 2006, ss. 405-406.

13 Richard Carrier, "Thallos and the Darkness at Christ's Death", *Journal of the Greco-Roman Christianity and Judaism*, 8, 2011-2012, ss. 185-191; Gregory A. Boyd-Paul Rhodes Eddy, *Lord or Legend: Wrestling with the Jesus Dilemma*, Michigan: Grand Rapids, 2007, ss. 122-123.

leceği düşünölen bazı ifadelere yer vermişlerdir. Bu yazarlar ile kayıtları aşağıda sunulmaktadır.

1.1. Publius Cornelius Tacitus (ö. y. 117)

Tacitus M.S. 56 yılında İtalya'nın kuzey-batısında veya Fransa'nın güneyinde (Gallia Narbonensis) doğmuştu. Yaşamı sırasında nüfuzlu bir aristokrat olarak önemli görevler üstlenmişti. Ancak Tacitus mühim bazı entelektüel çalışmalar da kaleme almıştı. Nitekim Tacitus'un I. yüzyıl Roma tarihi için büyük kıymet taşıyan Annales (Yıllıklar/Vakayiname) adlı Latince eserinde (M.S. 116?) Roma'da meskûn Hıristiyan bir topluluktan da söz ettiği görölmektedir. Bu sırada "Christus" (Mesih) tabirine yer vererek İsa'ya da bir atıfta bulunduğu kabul edilmektedir. Tacitus, Mesih'e ilişkin kaydını İmparator Tiberius (M.S. 14-37) dönemiyle, Hıristiyanlara dair anlatımını ise İmparator Nero (M.S. 54-68) dönemiyle ilişkilendirmişti. Tacitus'un bu kaydı şu şekilde tercüme edilebilir:

Netice itibariyle (Roma'yı yaktđı yönündeki) söylentilerden kurtulmayı amaçlayan (İmparator) Nero, iğrençlikleri yüzünden halkın nefret ettiği ve "Hıristiyanlar" diye tanımladığı bir taifeyi gözüne kestirdi, onları suçladı ve onlar üzerinde en ağır işkencelere girişti. Bunların isimlerini aldıkları Christus, (İmparator) Tiberius'un saltanatı döneminde procurator olan Pontius Pilatus'un hükmüyle şiddetli şekilde cezalandırılmıştı. Böylece bu en zarar verici hurafe o an için kontrol altına alınmış, fakat sonrasında sadece bu kötölüğün menşei olan Yahudiye'de değil, aynı zamanda dünyanın dört bir yanındaki iğrenç ve utanç verici şeylerin yaşama olanağı bulup şöhret kazandıkları Roma'da bile yeniden patlak vermişti. Bu yüzden ilk etapta suçlananların tümü tutuklandı. Sonra, onların verdikleri bilgiye dayanılarak şehri kundaklama suçundan değil de insanlığa karşı nefretleri yüzünden muazzam bir kalabalık hüküm giydi. Bunlar her nevi aşağılanmaya maruz kalarak öldüler. Hayvanların derilerine sarılmış şekilde köpekler tarafından parçalanarak öldüröldüler, haçlara mihlandılar, alevlerle yüzleştiler. Öyle ki, bu yapılanlar gün batımından sonra geceyi aydınlatmıştı. (Tacitus, XV. 44, çev., ss. 304-305).

Tacitus'un bu cümleleri, Roma yangınına ilişkin yaptığı bilgilendirmenin hemen sonrasında yer almaktadır. Bu meşhur yangının başkent Roma'da ağır can kaybına, büyük maddi hasara ve çok önemli bir antik kültürel hazinenin yok olmasına sebebiyet verdiği bilinmektedir. Nitekim Nero'nun Hıristiyanları bu büyük yangının günah keçisi olarak göstermek amacıyla cezalandırđı ve böylece dikkat dağıtarak kendisini bu yangına ilişkin suçlamalardan aklamak istediği anlaşılmaktadır.

Tacitus'un yukarıdaki anlatımı Hıristiyanlığın I. yüzyıl tarihi açısından gerçekten büyük önem taşımaktadır, ancak meselenin bu boyutu bu

makalenin konusu değildir.¹⁴ Söz konusu kayda sadece İsa açısından bakıldığında ise Tacitus'un bu cümlelerinden hareketle ilk planda ve genel itibariyle üç önemli sonuca ulaşmak mümkün görünmektedir: (i) Halk tarafından "Hiristiyanlar" diye tanımlanan bir cemaatin ismi ve kökeni "Christus" adında birisiyle ve Yahudiye bölgesiyle özdeştir. (ii) "Christus", İmparator Tiberius döneminde faaliyet göstermiştir. Bu dönemde Roma yönetiminin Yahudiye bölgesi valisi olan (procurator) Pontius Pilatus tarafından şiddetli şekilde cezalandırılmıştır. (iii) "Christus" –Yahudiler tarafından değil de- Romalı bir yönetici tarafından cezalandırıldığına göre, Roma idaresine karşı bir suç işlediğinin düşünülmüş olması muhtemel görünmelidir.

Tacitus'un "Christus"a ilişkin yukarıda sayılan iddiaları İsa hakkında başka kaynaklardan bilinenlerle karşılaştırılacak olursa, burada "Christus" (Mesih) tabir edilmek suretiyle neredeyse kesinlikle Nasıralı İsa'dan bahsedildiği anlaşılmaktadır.

1.2. Gaius Suetonius Tranquillus (ö. y. 130)

M.S. 130 yılından sonraki bir tarihte öldüğü tahmin edilen Romalı tarihçi Suetonius, İmparator Hadrianus (M.S. 117-138) döneminde De Vita Caesarum (Caesarların Hayatları Üzerine) adlı Latince bir çalışma yazmıştı. Suetonius bu çalışmada Iulius Caesar'dan itibaren Domitianus'a (ö. M.S. 96) kadar geçen süreçte saltanat süren on iki Roma imparatorunun biyografisini kayıt altına almıştı. Bu eser, İmparator Claudius (M.S. 41-54) dönemini anlatırken "Chrestus" diye birisinden, İmparator Nero (M.S. 54-68) dönemine ilişkin olarak ise Hiristiyan bir topluluktan söz ettiği gerekçesiyle Hiristiyanlık tarihi araştırmacılarının dikkatini çekmektedir.

Suetonius'un İsa'ya işaret etmiş olabileceği düşünülen kaydı şöyledir: "Yahudiler 'Chrestus'un kışkırtmasıyla sürekli huzursuzluk çıkardıkları için o (İmparator Claudius) da onları Roma'dan kovdu."¹⁵

Suetonius başka bir yerde İmparator Nero dönemine ilişkin kayıtlar sunarken Hiristiyanlardan bahsetmişti. Suetonius burada Hiristiyanların Nero döneminde cezalandırmaya maruz bırakıldıklarını öne sürmüştü. Ona göre, Hiristiyanlar yeni ve zarar verici bir hurafenin taraftarıydılar.¹⁶

14 Bu pasajın Roma yönetimiyle Hiristiyanlar arasındaki ilişkiler bağlamındaki bir değerlendirmesi için bk. Zafer Duygu, *Hiristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, İstanbul: Divan, 2017, ss. 130-131.

15 Suetonius, *The Lives of The Twelve Caesars*, s. 226; Suetonius'un bu pasajını krş. Elçilerin İşleri, 18: 2: "... Bunlar, Claudius'un bütün Yahudilerin Roma'yı terk etmesi yolundaki buyruğu üzerine..."

16 Suetonius, *The Lives of The Twelve Caesars*, s. 250.

Bununla birlikte, Suetonius bu ikinci kaydında İsa'ya ilişkin herhangi bir ifade kullanmamıştır.

Açıkça görüldüğü gibi, Suetonius'un İsa'ya işaret ettiği öne sürülen kaydı birçok yönden problemlidir. Bu kayıttan kesin olarak anlaşılabilir tek bir şey vardır: Roma şehrindeki Yahudiler "Chrestus"un kışkırtmaları yüzünden huzursuzluk çıkarmışlar ve bu yüzden de şehirden kovulmuşlardı.

1.3. Gaius Plinius Caecilius Secundus (legatus Augusti, 111-113)

Senatör ve hukukçu Plinius, Roma İmparatorluğu tarihinin en başarılı hükümdarları arasında gösterilen Traianus devrinde (M.S. 98-117) bir dönem (M.S. 111-113) Kuzey-Batı Anadolu'daki Bithynia et Pontus valiliği (legatus Augusti) görevini yürütmüştür.¹⁷ Bu bağlamda Plinius, İmparator Traianus'a, yönettiği bölgede yaşayan Hıristiyanlara karşı nasıl bir tutum takınması gerektiği hususunu sorarak emirlerini beklemiştir. Bu noktada Traianus'un Plinius'a yazdığı cevap ise bir imparator olarak kendisinin görüş ve yönergelerini içermiştir. İlk olarak Plinius'un mektubundaki ilgili kısım şu şekilde tercüme edilebilir:

... Sonrasında, genellikle olduğu gibi suçlamalar yayıldı. Zira kovuşturmalar sürüyordu ve münferit birkaç olay meydana gelmişti. Öyle ki, pek çok kimsenin ismini (Hıristiyan oldukları iddiasıyla) zikreden anonim bir belge ortaya çıktı. Hali hazırda veya geçmişte Hıristiyan olduklarını inkâr edenleri, tarafımca dikte edilen sözlerle tanrılara yalvarmaları ve sizin resminize tütsü ve şarapla birlikte tapmaları koşuluyla –ki bu resmi tanrıların heykelleriyle beraber bu amaçla getirtmişim- ve dahası Mesih'i lanetlemeleri şartıyla salvermeyi doğru buldum. Çünkü rivayete göre gerçekten Hıristiyan olanlar bunların hiçbirisini yapmazlarmış.

Muhbirin geçmişte Hıristiyan olup şimdi bunu inkâr ettiğini bildirdiği diğerleri geçmişte durumun böyle olduğunu, ancak şimdi bunun değiştiğini; kimisi üç yıl önce, kimisi beş yıl önce, bazısı yıllar önce, bazısı ise yirmi beş yıl önce Hıristiyanlıktan vazgeçtiklerini öne sürdüler. Nitekim bunların tümü sizin resminize ve tanrıların heykellerine taparak Mesih'i lanetlediler...¹⁸

Roma İmparatoru Traianus ise Plinius'a cevaben ülkede Hıristiyanlık konusunda genel bir yasa bulunmadığını belirtmiştir. Hıristiyanların aranmaları ve anonim belgelerden hareketle suçlanmaları yasaklanmıştır. Ancak ihbar edilenlerden suçlu olduğu kanıtlananlar cezalandırılacaklardır. Ancak bunların da tövbe etme ve bağışlanma elde etme haklarına imparator tarafından dikkat çekilmiştir.¹⁹

17 Plinius'un kariyeri ve Traianus tarafından niçin Bithynia et Pontus valiliği görevine atandığı konusunda özet ve bilgilendirici bir sunum için bk. Ferit Baz, "Considerations for the Administration of the Province Pontus et Bithynia During the Imperial Period", *Cedrus: The Journal Of MCRI I*, (2013), ss. 266 vd.

18 Plinius, *Reading in Ancient History*, (Pliny to Trajan), ss. 219 vd.

19 Plinius, *Reading in Ancient History*, s. 221.

Burada sadece konuya ilişkin kısımları verilen Plinius ile Traianus'un mektupları, II. yüzyılın birinci yarısı açısından Hıristiyanlığın geçirdiği tarihsel süreç ve bilhassa Roma yönetimiyle ilişkileri, Hıristiyanların hangi sosyal tabakalara mensup oldukları veya Hıristiyanlar tarafından benimsenmiş inanç prensipleri gibi konularda paha biçilmez bir önem taşımaktadır.²⁰ Diğer taraftan, açıkça görüldüğü gibi İmparator Traianus'un mektubunda İsa'ya ilişkin herhangi bir ima bulunmamaktadır. Plinius'un yazdıkları ise İsa hakkında bazı kayıtlar içermiştir. Buna göre, (i) Mesih Hıristiyanlar tarafından mensubu oldukları inanç hareketinin lideri olarak görülmektedir. (ii) Mesih Hıristiyanlar tarafından çok büyük saygı ve hatta belki tapım görmekte ve kendisine ilahiler terennüm edilmektedir.

1.4. Samosatalı Lukianos (ö. 180 sonrası)

II. yüzyılın hicivci yazarı Samosatalı Lukianos, Peregrinus'un Ölümü (Περὶ τῆς Περεγρίνου Τελευτῆς, Peri tēs Peregrinu Teleutēs) isimli Yunanca bir çalışmanın da müellifidir. Filozof Peregrinus Proteus'un biyografisini içeren bu eser, Hıristiyanlık ve İsa'ya ilişkin bir takım kayıtlar da ihtiva etmektedir.

Lukianos'a göre, şüpheli bir geçmişe sahip olan Peregrinus, Filistin'deki Hıristiyan din adamlarıyla bağlantı kurduktan sonra onların bazı (kutsal) metinlerini incelemiş ve Hıristiyan hikmeti hakkında bilgi edinmişti. Bunun sonrasında Hıristiyan olmuştu ve hatta bu cemaat içinde sivrilmeye başlamıştı. Öyle ki, Hıristiyanların kutsal metinlerini yorumlayıp yenilerini kaleme alabilecek yetkinliğe ulaşmıştı. Hıristiyanlar bu yüzden Peregrinus'u neredeyse bir peygamber, bir kült lideri, hatta metin diliyle sinagoglarının önderi gibi görmeye başlamışlardı. Bu öylesine bir gönül bağıydı ki, Hıristiyanlar Peregrinus'a sanki bir tanrıymış gibi saygı duymuşlar, Peregrinus tarafından konulan yasalara uymuşlardı. Lukianos, bu kaydın hemen sonrasında ise Filistin'de çarımha gerilen birisinden söz etmişti.

Bunun sonrasında ki o (=Peregrinus), Filistin'de bulunan rahip ve kâtipleriyle ilişki kurarak Hıristiyanların yüksek hikmetine vakıf olmuştu. Başka türlü nasıl olup da onları bir anda çocuklar gibi yapmış olabilir? Zira o, onların peygamberi, kült lideri, sinagoglarının lideri (orijinal metinde *ὑψαγωγέυς*) ve her şeyleri olmuştu. Onların kimi kitaplarını tefsir edip açıklamış, hatta pek çok yenilerini derlemişti. Öyle ki, ona sanki tanrıymış gibi saygı gösteriyorlardı. Onu hâlâ tapmakta oldukları ve bu yeni dini dünyaya getirdiği gerekçesiyle Filistin'de çarımha gerilen ötekenden (=İsa?) sonra gelen yasa koyucu yapmışlar, adeta veli mertebesine yerleştirmişlerdi.

20 Anlaşılan o ki, Hıristiyanlar Plinius tarafından farklı bir dine mensup olmalarından ziyade Roma karşıtı düşünceler taşıdıkları ve kamu düzenini tehdit ettikleri şüphesiyle, yani politik gerekçelerle kovuşturulmuşlardı. Bu konuda bk. Baz, "Considerations", ss. 270-271; Ayrıca bk. Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, ss. 132-136.

Lukianos bir sonraki aşamada Hıristiyan olması gerekçe gösterilerek Peregrinus'un hapse atıldığını söylemektedir. Ancak Hıristiyanlar bu kötü zamanlarında Peregrinus'a çok iyi bakmışlardı. Hıristiyanlığın bir azizi gibi gördükleri Peregrinus'un rahatı ve konforu için gardiyanlara rüşvet vermek dâhil her yolu denemişlerdi.

Lukianos bu anlatının sonrasında ise Hıristiyanların bazı inanç ilkelereinden bahsetmiştir. Bu bağlamda, Lukianos'un tasvirine konu olan Hıristiyanlar ölümsüzlüğe gideceklerine ve bunun ardından daim olarak yaşayacaklarına inanmış kimselerdi. Onlar ölümü küçümsüyor ve neredeyse gönüllü olarak ölüme gidiyorlardı. Yasa koyucuları (İsa?) onları birbirlerinin kardeşi olduklarına inandırmıştı. Ancak Yunan tanrılarını reddetmeleri, çarımha gerilen bilgeye yerlere kapanarak hürmet etmeleri/aşırı derecede saygı göstermeleri (orijinal metinde προσκυῶσιν);²¹ O'nun yasaları altında yaşamaları gerekiyordu. Lukianos'a göre Hıristiyanlar dünyevî her şeyi küçümsemişler, beşerî her şeyi müşterek mülkleri saymışlardı. Lukianos, bu gibi inanç prensiplerine bakarak Hıristiyanların haddinden fazla saflık gösteren kimseler olduklarına kanaat getirmişti. Çünkü hilekâr birisi onların arasına karışsa onları kolayca kandırabilir ve bu basit topluluk üzerinden büyük servet elde edebilirdi.²²

Lukianos öyküsünün bundan sonraki kısmında Peregrinus'un haptisten çıkararak bir ara memleketi olan Parium'a²³ döndüğünü söylemiştir. Rivayete göre Peregrinus bunun ardından yeniden Hıristiyan cemaate dönmüş, ancak oradan oraya dolaşırken yasak olan şeylerden yediği gerekçesiyle Hıristiyan cemaat tarafından kabul edilmemişti. Lukianos bu aşamadan itibaren Peregrinus'un diğer seyahatlerinden bahsetmekle birlikte Hıristiyanlığa veya İsa'ya dair başka bir bilgi vermemektedir.²⁴

Lukianos'un da tıpkı diğer pagan yazarlar gibi II. yüzyıl Hıristiyanlığına ilişkin verdiği bilgiler bazı açılardan çok büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, örneğin, Hıristiyanların bazı ilkeleri ve ahlak anlayışları ile yaşam biçimleri konusunda Lukianos tarafından verilen bilgiler gerçekten

21 G. W. H. Lampe, Yun. προσκυῶσιν kelimesi "dua veya ibadet esnasında eğilerek selamlama", "saygı bildirme", "çılginca tapınma", "hürmet" ve "aşırı sevgi" gibi kavramlarla karşılama; Güler Çelgin ise "yerlere kapanarak selamlamak", "yalvarmak", "yalvarıp yakarmak", "çok istemek" şeklinde vermektedir. Krş. G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford: Clarendon Press, 1961, s. 1176. Ayrıca bkz. Güler Çelgin, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kabcacı, 2011, s. 571.

22 Lucian of Samosata, *The Passing of Peregrinus*, ss. 14 vd.

23 Güney Marmara kıyısında Biga yakınlarında Kemer isimli köy.

24 Peregrinus'un yaşamının kalan kısmı hakkındadır. Krş. Gilbert Bagnani, "Peregrinus Proteus and the Christians", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 4: 1, 1955, ss. 107-112; Ayrıca bkz. Stephen Benko, *Pagan Rome and the Early Christians*, Indiana University Press, 2007, ss. 30-38.

çok değerlidir. Bununla birlikte, Lukianos'un Hıristiyanların kiliselerinden değil de ξυναγωγεύς diyerek açıkça onların sinagoglarından bahsetmesi gerçekten çok ilginçtir. Nitekim bu ifade araştırmacılar arasında tartışmaları da beraberinde getirmiştir.²⁵

Lukianos'un yukarıdaki cümlelerini doğrudan burada ele alınan konuya yönelik kayıtları, yani tarihsel İsa açısından değerlendirirsek, onun anlatımından İsa hakkında önplâna çıkan hususlar şu şekilde vurgulanabilir: (i) İsa Hıristiyanlık inancını kurması sebebiyle Filistin'de çarmla gerilmiştir. (ii) İsa yasa koyucu bir bilgedir. (iii) Hıristiyanlar İsa'yı liderleri olarak görmüşlerdir. (iv) İsa Hıristiyanlardan bir tanrı gibi hürmet görmektedir.

1.5. Mara Bar Serapion (ö. I.-III. yüzyıllar arasında)

73 yılından sonraki bir tarihte Suriye bölgesinde yaşadığı tahmin edilen ve filozof karakterli bilge birisi olduğu izlenimi veren Mara Bar Serapion, Roma esareti altında bulunduğu bir sırada kendisiyle aynı ismi taşıyan oğluna hitaben Süryanice bir mektup yazmıştı.²⁶ Mektubun en dikkat çeken yönü, Mara Bar Serapion'un oğluna verdiği nasihatleri ihtiva etmesidir. Bu mektupta yine isim zikredilmeksizin İsa'ya da bir atıf vardır. Nitekim Mara Bar Serapion, geçmişte yaşamış bazı bilgiler ile filozoflara ve onların karşılaştıkları kötü talihe dikkat çekerken Yahudilerden de bahsetmiş ve onların bilge krallarını öldürdüklerini söylemiştir.

Atinalılar Sokrates'i öldürmekle ne kazandılar? Bunun karşılığında üzerlerine kıtlık ve veba salgını geldi. Samoslular Pythagoras'ı yakarak ne kazandılar? Bunun karşılığı olarak memleketleri bir saat içinde kumların altına gömüldü. Yahudiler ise bilge krallarını idam ederek ne elde ettiler? Bu yüzden memleketleri (krallıkları) onlardan alındı. Bütün bunlar Tanrı'nın ilahî adaletinin bir tecellisi idi. Atinalılar aklıktan öldüler, Samoslular deniz suyu altında kaldılar, Yahudiler ise perişanlığı yaşadılar; kendi ülkelerinden sürüldüler ve gittikleri her ülkeden kovuldular. Hâlbuki Platon sayesinde Sokrates, Hera büstü sayesinde Pythagoras, yürürlüğe koyduğu yeni kanunlar sayesinde de Bilge Kral (İsa?) ölümsüz oldular.²⁷

- 25 Kilise tarihçisi Epiphanius'un "Ebionitler" diye bilinen bir İsa cemaatine dair kaydı bu konuda okuyuculara fikir verebilir. Bkz. *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, çev. Frank Williams, Leiden: Brill, 2009, 30. 18. 2: "(Ebionitlere atfen) Onlar, kiliselerini kilise olarak değil, sinagog diye adlandırır." Nitekim Peregrinus'un Ebionit karakterli bir İsa cemaati tarafından ihtida ettirildiği düşünülmektedir. Bu hususta özellikle bk. Bagnani, "Peregrinus"; Ayrıca krş. Turhan Kaçar, "Lucianus Çağında Hıristiyanlık", *Uluslararası Samsatlı Lucianus Sempozyumu*, ed. Mustafa Çevik, (17-19 Ekim 2008), ss. 267-278.
- 26 Bu mektup hakkında yapılan çok yönlü değerlendirmeler için bk. Annette Merz-Teun Tieleman (eds.), *The Letter of Mara bar Serapion in Context: Proceedings of the Symposium Held at Utrecht University, 10-12 December 2009*, Leiden: Brill, 2012.
- 27 Petr Pokorný, "Jesus as the Ever-Living Lawgiver in the Letter of Mara Bar Serapion", s. 133.

Mara Bar Serapion, burada, yeni yasalar yürürlüğe koyan bilge bir kralın Yahudiler tarafından öldürüldüğünü öne sürdüğüne göre, İsa'ya dair diğer bazı kaynaklardan bilinenlerden hareketle, Mara Bar Serapion'un neredeyse kesin olarak tarihsel İsa'dan bahsettiği söylenebilir. Buna göre, Mara Bar Serapion'un bahsettiği kişi (1) bilgedir, (2) kraldır, (3) Yahudiler tarafından idam edilerek öldürülmüştür ve (4) kendisinden sonra da geçerliliğini sürdüren yasalar koymuştur. Bu arada, Mara Bar Serapion'un İsa'nın ölümünden yalnızca Yahudileri sorumlu tutan yaklaşımı da ilginçtir, çünkü İsa'nın infazı bahsinde Romalıları hiç anmamıştır²⁸.

2. Pagan Kaynaklarındaki Kayıtların Problemleri

Pagan yazarlara ait yukarıda bahsi geçen bütün bu kayıtların I. ve II. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan Hıristiyan cemaatler hakkında –tartışmalı olsa da- kıymetli bilgiler içerdikleri şüphe götürmez bir gerçektir. Hakikaten, Roma imparatorluk yönetiminin I. ve II. yüzyıllardaki Hıristiyanlık politikaları, Hıristiyanlar ile devlet arasındaki ilişkilerin karakteri, muhtelif Hıristiyan cemaatler tarafından benimsenen kimi inanç prensipleri veya Roma toplumunun hangi sosyal kesimlerini temsil eden insanların bu yeni dine girdikleri gibi ana başlıklar açısından pagan kaynaklarının belirli bir ölçüde de olsa fikir verdikleri açıktır. Buna karşın söz konusu bu kayıtların İsa hakkında veya ona ilişkin çeşitli konularda oldukça sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu kayıtların ne gibi çıkarımlara olanak tanıdığı meselesi ise daha karmaşık olup birçok ciddi tartışmaya yol açmıştır. Nitekim aşağıda görüleceği üzere pagan yazarların eserlerinde İsa'ya yapılan veya yapıldığı öne sürülen atıflar birçok açıdan problemler taşımaktadır.

2.1. Genel Problemler

Nasıralı İsa'nın tarih boyunca çok tartışıldığı bu yazının başında vurgulanmıştı. Bu durumda, İsa'nın yüzyıllardır evrensel mahiyette bir şöhrete sahip olduğu söylenebilir. Ancak İsa'nın bu büyük şöhrete yaşamı sırasında değil de ölümünden sonra kavuştuğu açıktır. Nitekim durumun böyle olduğunu gösteren mühim kanıtlar mevcuttur. Örneğin, Yeni Ahit kitabındaki kuvvetli bazı rivayetlere göre İsa evrensel bir amaç gütmeyip yalnızca İsrailoğulları kavminin ıslahına memur edildiğini bizzat dile getirmişti (Matta, 15: 24). Nitekim İsa'nın vaazlarının temel konusu Yahudiler için bağlayıcı nitelik taşıyan Musa Şeriatı'ydı. İsa Yahudi yerleşim birimlerinde ve Yahudi ibadethanelerinde (Tapınak'ta ve sinagoglarda)

28 George R. Dekle, Sr., *The Case Against Christ: A Critique of the Prosecution of Jesus*, Cambridge Scholars, 2011, s. 103.

tebliğde bulunmuştu. Yeni Ahit kitabı tarafından teyit edilen bütün bu hususlar aynı şekilde İsa'ya ilişkin erken dönem Yahudi literatüründe de onaylanmaktadır. Öte yandan, İsa I. yüzyılın pagan yazarları tarafından hiçbir bahse konu edilmemişti. İsa eğer evrensel boyut ve amaç taşıyan geniş çaplı bir din hareketinin veya başarıyla sonuçlanıp ses getiren siyasî bir kalkışmanın öncülüğü işine soyunsaydı, bu durum herhalde az ya da çok pagan kaynaklarında tezahür etmiş olurdu.

Bu önemli noktadan hareketle, Nasıralı İsa'nın pagan kaynaklarındaki izlerine ilişkin karşılaşılan sorunlardan birincisi "nicelik" şeklinde tanımlanmalıdır. Gerçekten, İsa'dan bir yüzyıl sonraki tarihlerden itibaren bile ancak çok az sayıdaki pagan yazarın ismi İsa'dan bahsettikleri gerekçesiyle önplana çıkarılabilmektedir. Bu durum az önce de belirtildiği gibi İsa'nın yaşamı sırasında veya ölümünün hemen sonrasında, Akdeniz Havzası'nda kendisinden doğrudan bahsedilecek kadar dikkat çekici bir şahsiyet olmadığı intibai uyandırmaktadır. Öyle ki, Mara Bar Serapion istisna tutulursa, Tacitus, Suetonius, Plinius ve Lukianos gibi pagan yazarlar İsa'dan ancak ve ancak bazı Hıristiyan cemaatleri veya bireyleri anlatırken bahsetmektedir. Bu durumu basit bir rastlantı gibi görmemek gerekmektedir. Birazdan bu önemli noktaya yeniden döneceğim. Özetle, I. yüzyılda İsa'dan bahseden bir pagan yazar yoktur, II. yüzyılda ise bu yazarların sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Böylece her halükârda pagan kaynaklarının tarihsel İsa araştırmaları açısından son derece verimsiz bir alan olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca aynı bağlamda cılız nitelikli az sayıdaki rivayetin sıhhatini karşılaştırma yapmak suretiyle sorgulama şansı da pek azdır.²⁹

Bu şansı bazen imkânsız hale dönüştüren başka bir problem "belirsizlik"tir. Bu çerçevede, mesela Hıristiyanlıktan bahsetse bile İsa'ya atıfta bulunmayan bazı pasajlar bulunmaktadır. Bu durum örneğin İmparator Traianus'un Plinius'a mektubunda dikkat çekmektedir. Zira Traianus İsa'dan da bahseden bir mektuba cevap vermesine rağmen ondan hiç bahsetmemektedir. Diğer taraftan, pagan yazarların İsa'ya ilişkin kayıtları da çok kısa pasajlar halinde bulanık resimler kabildinden belirlemektedir. Sözelimi yukarıda zikredilen pagan yazarlardan hiçbirisinin İsa'nın ismini doğru şekilde bilmemesi gerçekten ilginçtir. Tacitus, "Christus" ifadesini açıkça İsa'nın ismi zannederek kullanmış gibidir.³⁰ En azından durumun böyle olmadığını gösteren ikna edici bir

29 Pagan kaynaklarındaki rivayetlerin sıhhatine ilişkin kısa bir değerlendirme için bkz. F. E. Peeters, *Jesus & Muhammed: Parallel Tracks, Parallel Lives*, New York: Oxford University Press, 2011, ss. 14-16.

30 Detaylar için bkz. Robert E. Van Voorst, *Jesus Outside the New Testament: An Introduction to Ancient Evidence*, Michigan: Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 2000, ss. 45-46.

kanıt yoktur. Suetonius'un "Chrestus"u tamamıyla muamma birisidir. Çünkü Suetonius, Christus'tan değil Chrestus'tan söz etmiştir. Chrestus'un Hristiyanları değil, I. yüzyılda Roma şehrinde meskûn Yahudileri kışkırttığını öne sürmüştür. Suetonius belki de bazı araştırmacılar tarafından da öne sürüldüğü gibi Roma'da küçük çaplı nümayişe sebep olan başka bir Mesihlik hareketini aktarmıştır. Bir diğer görüşe göreyse Christus ve Chrestus tabirlerini karıştırmıştır. Başka bir görüşe göre de burada orijinal Latince metnin çevirisindeki hatalardan kaynaklanan bazı problemler mevcuttur.³¹ Plinius Bithynia'daki Hristiyanları anlatırken bu hareketin lideri olarak "Mesih" diye birisinden bahsetmiş ve hatta bu Mesih'e ilişkin kimi bilgiler vermiştir. Buna karşın, yönettiği bölgedeki Hristiyanları sorgulayana kadar İsa'nın varlığını bildiği yönünde bir kanıt bulunmamaktadır. Samosatalı Lukianos Filistin'de çarmla gerilen bilge bir yasa koyucudan, Mara Bar Serapion ise Yahudilerin öldürdükleri yasa koyucu bir bilge kraldan söz etmiştir. Anlaşılan o ki, Lukianos ile Mar Bar Serapion da bu yasa koyucu bilgeyi bizzat ismen bilmiyorlardı. Nitekim bazı araştırmacılara göre mesela Mar Bar Serapion İsa'ya değil, Yahudi tarihinin Babil sürgünü döneminde yaşamış bir krala veya Kumran yazıtlarında zikredilen "bilgelik öğretmeni"ne atıfta bulunmuştur.³² Sonuçta, pagan kaynaklarında İsa'ya ilişkin kayıtların birçok açıdan belirsiz olduğu anlaşılmaktadır.

Özellikle Mesih miti teorisi taraftarı araştırmacılara göre pagan yazarların kayıtlarındaki en önemli problemlerden birisi "kronoloji"dir. Bu iddiaya hak vermemek elde değildir. Çünkü bahis konusu kayıtların kaleme alındığı en erken dönem olan II. yüzyılın birinci çeyreği ile 30-33 yılları civarında öldüğü düşünülen İsa arasında en iyi ihtimalle yüz yıla yakın bir zaman dilimi bulunmaktadır. Kronoloji probleminin söz konusu kayıtların değerini olumsuz yönde etkilediği ve fazlasıyla düşürdüğü çok açıktır. Çünkü buradan hareketle pagan yazarların İsa hakkında kendi bağımsız tanıklıklarını değil de ancak bilgi kaynaklarından kendilerine ulaşanları naklettikleri gün yüzüne çıkmaktadır. Nitekim bazı araştırmacılara göre, İsa'dan bir-iki asır sonraki dönemi, yani Hristiyanlığın ortaya çıktığı ve Mesih'in artık Hristiyanlar tarafından Akdeniz Havzası'nda birçok kimse tarafından bilinen bir süper kahramana dönüştürüldüğü bir süreci temsil eden bu kayıtların, çok eskiden yaşamış tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'ya

31 Çeşitli açılardan krsş. James D. G. Dunn, *Christianity in the Making, Volume I: Jesus Remembered*, Michigan: Grand Rapids, 2003, s. 142; Craig A. Evans, "Jesus in Non-Christian Sources", *The Historical Jesus: Critical Concepts in Religious Studies*, ed. C. A. Evans, London, 2004, IV, s. 383; Maurice Goguel, *Jesus the Nazarene: Myth or History*, çev. F. Stephens, New York, 1926, s. 43; Van Voorst, *Jesus*, ss. 31-37.

32 H. Wayne House, *The Jesus Who Never Lived: Exposing False Christ and Finding the Real Jesus*, Eugene, Oregon, 2008, s. 57.

ilişkin herhangi bir konuda kanıt olarak kabul edilmesi bilimsel açıdan doğru bir yaklaşım değildir.³³

Pagan yazarların eserlerinde geçen kayıtların otantikliği de sorunludur. Aslında bu kayıtlardan bazısının otantik sayılması gerektiği yönünde kuvvetli deliller olduğu öne sürülmektedir. Mesela Plinius örneğini ele alalım. Plinius mezkûr mektubunda, bizzat sorguladığı bazı Hıristiyanların Mesih'e yönelik inkârlarını ve paganizme geri dönüşlerini aktarmakta, fırsat tanınması halinde diğer bazı Hıristiyanların da paganizme ihtida edecekleri öngörüsünü dile getirmektedir. Hıristiyanlar açısından belki de onur kırıcı sayılabilecek veya en azından kesinlikle hoş karşılanmayacak böylesi açıklamaların doğal olarak Hıristiyan bir müstensihle ait olması mümkün değildir. Bu yüzden de erken dönemlerin etkili kilise yazarı Tertullianus'tan (ö. 225) bu yana bilinen bu mektubun otantik olması yönündeki olasılık yüksektir.³⁴ Ancak genel olarak pagan yazarlara ait kayıtların gerçek müelliflerine ait olup olmadıkları, başka bir deyişle sonraki dönemlerin Hıristiyan müstensihlerinin elinden çıkmış birer ekleme hüviyeti taşıyıp taşımadıkları konusu tartışmalıdır. Nitekim Tacitus'un kaydı başta olmak üzere pagan yazarların İsa hakkında yazdıkları üzerindeki "ekleme" şüphelerinden kaynaklanan tartışmalar sürmektedir.³⁵

Günümüze değin tespit edilen bir takım bilgilerden hareketle bugün daha az tartışılan bir başka problem ise "anakronizm" olarak gösterilebilir. Anakronizm tabiri burada bazı pagan yazarların kendilerinden beklenmeyecek ölçüde büyük tarih yanlışlarına düşmüş olmaları durumunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Suetonius'un yukarıda geçen bir ifadesi örnek verilebilir. Suetonius, İmparator Claudius'un (M.S. 41-54) Yahudileri Roma'dan "Chrestus"un kışkırtmaları yüzünden kovduğunu söylemişti. Ancak burada ciddi bir problemle karşı karşıya olunduğu açıktır. Çünkü şayet "Chrestus"un İsa olduğu öne sürülürse, Suetonius'un Claudius döneminde İsa'nın hâlâ hayatta olduğunu sandığı ve hatta O'nun Roma şehrinde bulunduğu düşüncesini taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Böyle bir düşüncenin ise hem tarihsel gerçekler hem de coğrafi bağlamda büyük bir yanlışlığı olduğu açıktır.³⁶ Diğer bir deyişle, coğrafi belirsizliğin yanında

33 Örneğin bkz. Drews, Arthur, *The Christ Myth*, ing. çev. C. Delisle Burns, London, 1910, (3. basım) s. 232; Krş. Graham Stanton, *The Gospels and Jesus*, New York: Oxford University Press, 2002, s. 144.

34 Van Voorst, *Jesus*, s. 26.

35 Çeşitli açılardan krş. Craig A. Evans, *Jesus and His Contemporaries: Comparative Studies*, Leiden: Brill, 1995, s. 42; Michael Martin, *The Case Against Christianity*, Philadelphia: Temple University Press, 1991, ss. 50-51; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 146.

36 İsa'nın İmparator Tiberius döneminde öldüğü bilinmektedir ve Roma şehrine gittiği yönünde hiçbir tarihsel kayıt veya mantıklı gerekçe bulunmamaktadır.

anakronizm problemi de Suetonius'un söz konusu kaydını epistemolojik açıdan olumsuz etkilemektedir.

Aynı çerçevede diğer bir anakronizm örneği Tacitus'un kaydında da karşımıza çıkmaktadır. Hatırlanacağı üzere, Tacitus, "Christus"un procurator unvanlı Pontius Pilatus tarafından şiddetli şekilde cezalandırıldığı savını öne sürmüştür. Ancak Yahudiye bölgesinin Romalı valisi hakkında Tacitus'un anlatımında geçen bu ayrıntı tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Şöyle ki, İmparator Claudius valilere procurator augusti unvanını verene dek (M.S. 41) eyalet valilerinin praefectus diye tanımlandıkları arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır. Yeni Ahit kitabından ve diğer bazı kaynaklardan da bilinen Pontius Pilatus ise Roma'nın Yahudiye Bölgesi valiliği görevini 26-36 yılları arasında yürütmüştü. Diğer bir deyişle, her ne kadar Tacitus tarafından procurator tabir edilmiş ise de, Pilatus aslında valilerin henüz praefectus unvanı taşıdıkları bir dönemde görev yapmıştı. Yani procurator değil praefectus idi.³⁷ Bu ilginç durum Tacitus'un önemli bir tarih yanlışlığına düştüğü veya dikkatsiz davranarak iki ayrı döneme ait unvanları karıştırdığı şeklinde yorumlanabilir.³⁸ Ancak her halükarda söz konusu hataların bu kayıtların değerini önemli ölçüde düşürdüğü de gerçektir. Ayrıca, aşağıda tartışılacağı gibi özellikle Tacitus'un bu anakronizm hataları onun muhtemel bilgi kaynakları konusunda da bazı çıkarımlara olanak tanımaktadır.

Plinius ile Lukianos'un kayıtlarında İsa'nın yaşadığı döneme ilişkin kesin bir saptamada bulunma imkânı bahşedecek pek bir ayrıntı bulunmamaktadır. Mara Bar Serapion açısından ise durum biraz farklıdır. O, "yasa koyucu bilge kralın" öldürülmesi ile Yahudilerin yurtlarından sürülmeleri arasında açıkça bir bağlantı kurmuştur. Ona göre Yahudiler bilge krala karşı işledikleri suçun karşılığı olarak Tanrı'nın gazabına uğramışlar, yani ülkelerinden sürülmüşlerdir. Bu takdirde, Mara Bar Serapion, bilge kralın M.S. 70 yılından önceki bir tarihte öldürüldüğünü imâ etmiş olmalıdır. Çünkü Yahudilerin M.S. 66-70 yılları arasında yaşanan Roma-Yahudi savaşlarının neticesinde ve Kudüs ile Süleyman Mabed'inin (Tapınak) tahribinin hemen sonrasında Filistin'den sürüldükleri bilinmektedir.³⁹

37 Van Voorst, *Jesus*, ss. 48.

38 Çeşitli açılardan krş. Giorgio Agamben, *Pilate and Jesus*, çev. A. Kotsko, California: Stanford University Press, 2015, ss. 2-5; Martin, *Against Christianity*, s. 50; Boyd-Eddy, *Lord or Legend: Wrestling with the Jesus Dilemma*, s. 127; James Patrick Holding, *Shattering the Christ Myth: Did Jesus Not Exist*, Maintland, Fl: Xulon Press, 2008, ss. 55-68; Bart D. Ehrman, *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium*, New York: Oxford University Press, 1999, s. 58.

39 İsa'nın pagan kaynaklarındaki izlerine ve konunun problemlerine yönelik bütün bu tartışmalar hakkında ayrıca şu eserlere bk. S. J. Case, *The Historicity of Jesus: A Criticism*

Pagan yazarların İsa'ya ilişkin kayıtlarına genel olarak bakıldığında; anakronizm problemi Tacitus ile Suetonius'un, belirsizlik problemi ise Suetonius'un kayıtları açısından dikkat çekmektedir. Kronoloji ve nice-lik problemleri kaçınılmaz şekilde bütün pagan kayıtlarında müşterektir. Otantiklik-sonradan ekleme (interpolasyon) problemi ise farklı kaynaklar açısından süreden bir tartışma görünümünü vermektedir.

Bütün bu problemler ve konuya ilişkin tartışmalar bir yana bırakılacak olsa bile çözüme kavuşturulması gereken belki de en önemli ve öncelikli sorun; pagan yazarların eserlerindeki bilgilerin kökeni meselesidir. İsa'dan çok sonraları yaşayan pagan yazarların bilgi kaynağı veya kaynakları nedir? Eğer İsa hakkında Yeni Ahit kitabı veya Hıristiyanlık geleneği dışından "bağımsız" bir tanıklık aranıyorsa, bu sorunun cevabı bir şekilde verilmek zorundadır.

2.2. Pagan Kaynaklarındaki Bilgilerin Kökeni Meselesi

Birçok araştırmacı, tarihsel bir şahsiyet olduğu öne sürülen Nasıralı İsa'nın aslında Yeni Ahit metinleri veya Hıristiyanlık geleneği dışında çağdaş başka bir kaynakta söz konusu edilmediğini belirtmektedir. Onlar, İsa hakkında bilgi verseler de daha sonraki yüzyıllarda derlenen pagan ve Yahudi kaynaklarının, Hıristiyanlığın Akdeniz Havzası'nda belirli oranda yayılmasından sonraki dönemi temsil ettiklerine ve bu yüzden de İsa hakkındaki hiçbir konuda kanıt sayılamayacaklarına hükmetmektedir.⁴⁰ Bu görüşün belli ölçüde doğruluk payı taşıdığı şüphesizdir. Çünkü İsa'ya ilişkin nakillerde bulunan pagan kaynaklarındaki "kronoloji" problemini özellikle vurgulamaktadır. İsa ile ondan söz eden pagan yazarlar arasında herhangi bir spekülasyona yer bırakmayacak ölçüde büyük aralığı bulunmaktadır. Nitekim İsa I. yüzyılın birinci çeyreğinde yaşamışken, pagan yazarlar ise Hıristiyanlığın Roma topraklarında görünür bir hal aldığı süreçte eserlerini kaleme almışlardı. Dolayısıyla kronoloji probleminin bir sonraki aşamada karşımıza çıkardığı sorun şudur: Pagan yazarların bilgi kaynağı ya da kaynakları nedir?

Bu çerçevede pagan yazarlar, İsa hakkında Hıristiyanlar tarafından yayılan bazı kabulleri nakletmişlerse, bu kayıtların Yeni Ahit veya Hıristiyanlık geleneği dışından "bağımsız" kaynaktan gelmiş olması mümkün

of the Contention That Jesus Never Lived, A Statement of the Evidence for His Existence, An Estimate of His Relation to Christianity, Illinois: The University of Chicago Press, 1912; Gary R. Habermas, *The Historical Jesus: Ancient Evidence for the Life of Jesus*, Joplin, MO: College Press, 1996; Mark Allan Powell, *Jesus as a Figure in History: How Modern Historians View the Man from Galilee*, Westminster: John Knox Press, 1998.

40 Genel olarak bkz. David Fitzgerald, *Nailed: Ten Christian Myths That Show Jesus Never Existed At All*, Lulu, 2010, ss. 33 vd. ve ayrıca çeşitli yerlerde.

değildir. Buna karşın pagan yazarların İsa hakkında örneğin Roma'nın resmî arşiv kayıtlarından, Yeni Ahit yazarları dışında erken dönemi temsil eden bir takım yazar veya yazarlardan veya bugün bilmediğimiz başka bir kaynaktan edindikleri bilgileri naklettikleri kanıtlanabilse, ancak bu takdirde onlar açısından "bağımsız" bir tanıklıktan dem vurmamak mümkün olabilirdi. Ne yazık ki pagan yazarlar -sorguladığı Hıristiyanlardan bilgi edinen- Plinius istisna edilirse İsa'ya ilişkin bilgi kaynaklarını zikretmemişlerdir. Bu yüzden de bu bağlamdaki tartışmalar daha ziyade spekülasyonlar üzerinden sürdürülmektedir.

Roma arşivlerindeki muhtemel kayıtların, yani İsa'dan bahseden olası resmî evrakların, burada sözü edilen pagan yazarlar tarafından kaynak olarak kullanılmış olması ihtimali pek düşüktür. Öncelikle, (i) Roma yönetimine göre gayet sıradan bir Filistinli Yahudi'nin o günkü koşullarda devletin resmî kayıtlarına girdiğini düşünmek belki fazla iyimser bir beklentidir. Bu durumun ötesinde, (ii) resmî arşivlerin önemli bürokratlar olsalar bile tarihçilere açıldığını düşünmek için sebep yoktur. Son olarak, (iii) Plinius, anlatımına bakıldığında, Mesih hakkında her ne biliyor idiye bunu sorguladığı Bithynialı Hıristiyanlardan öğrenmiş olmalıdır. Nitekim zaten bu açıdan elle tutulur pek bir bilgi de vermemiştir. Samosatalı bir yazar olan Lukianos ile esaret altındayken oğluna yazan Mara Bar Serapion'un ise Roma arşivlerine ulaşabilecekleri düşüncesi makul değildir. Bu çerçevede arşiv kayıtlarına ulaştıkları öne sürülebilecek iki yazar Tacitus ile Suetonius'tur. Bunların yaşadıkları dönemde önemli görevler üstlenmiş olmaları ilk planda bu ihtimali güçlendirse de aksi yönde deliller de mevcuttur. Bu iki yazarın İsa'ya dair kayıtlar naklederken bazen sıra-dışı belirsizlikler içinde buldukları, daha da mühimi çok ciddi tarih yanlışları yaptıkları yukarıda belirtilmişti. Bu yazarların her ikisi de çok büyük olasılıkla İsa'nın isminden habersizdiler. "Christus" ya da "Chrestus" onlar için İsa'ya atfedilmiş bir sıfat değil bizzat onun ismiydi. Tacitus, Romalı valinin (Pilatus) unvanını (praefectus) karıştırmıştı (procurator). Suetonius ise -gerçekten de İsa'dan bahsetmişse- O'nun yaşadığı dönemi de coğrafyayı da bilmiyordu. Bu gerçeklerden hareket edilecek olursa, bu iki pagan yazarın resmî arşivleri kaynak olarak kullanmış olabilecekleri iddiası şüpheli bir hal almaktadır. Zira bu takdirde tıpkı Tacitus ve Suetonius gibi resmî arşivlerin de Roma valisinin unvanı, infaz edilen bir mahkûmun (İsa) ismi, yaşadığı dönem ve hatta bölge hakkında yalan-yanlış bilgiler içerdiği sonucuna ulaşmak gerekir. Gerçi arşivlerin sağlıksız bilgiler içermiş olması da ihtimal dâhilindedir. Fakat -eğer var idiye- İsa hakkındaki arşiv kayıtları bilinmediğine göre, söylenecek pek fazla şey de yoktur.

Pagan yazarların mesela I. yüzyıl ortalarında İsa'dan bahseden bir eseri kaynak olarak kullandıkları düşünülebilir mi? Böyle bir ihtimali peşinen reddetmek belki mümkün değildir. Ancak şu ana kadar bu yönde bir tespit de yoktur. Dahası, bu ihtimali azaltan bazı kanıtlar üzerinde de durulabilir. Öncelikle, pagan yazarlara kaynak teşkil ettiği öne sürülebilecek daha erken bir kayıt günümüze de ulaşmış değildir. Bunun yanı sıra, I. yüzyılda pagan yazarların Filistin bölgesinde Musa Şeriatı üzerine vaazlar veren bir Yahudi'den haberdar olmaları için pek bir sebep yoktur. Nitekim İsa bir yana, pagan yazarların I. yüzyılda Hıristiyanlık diye bağımsız bir dinden veya Yahudi fırkasından/mezhebinden haberdar oldukları yönünde bile pek bir kanıt bulunmamaktadır. Öte yandan, Iosephus dışında I. yüzyılın Yahudi yazarları da İsa'ya dair herhangi bir kayıt nakletmemişlerdir. Ancak Iosephus'un "Mesih'in kardeşi Yakup" bahsi vesilesiyle İsa'ya yaptığı büyük olasılıkla otantik kaydın da sonraki pagan yazarlarca kullanılmadığı görülmektedir.⁴¹ Zira Iosephus'un kaydı ile pagan yazarların kayıtları bambaşka içerikleri yansıtmaktadır.

Pagan yazarların İsa hakkında o zamanlar Akdeniz Havzası'nda (pagan, Yahudi veya Hıristiyan) herkes tarafından bilinen "meşhur" bir takım rivayetleri naklettikleri düşüncesi de kulağa makul gelmemektedir. İsa'ya ilişkin bir takım haberler, O'nun ölümünden sonraki süreçte tüccarlar veya göçmenler tarafından farklı bölgelere ulaştırılmış olabilir. Ancak bu durum, bu haberlerin o zamanlar çoğu kimse tarafından bilindiği veya öğrenildiği anlamına gelmemektedir. Nitekim İsa'nın yaşamı sırasında veya Hıristiyanlar tarafından propaganda edilmeye başlanmasından önce (Hıristiyan misyonerlerin sadece bu amaçla Akdeniz Havzası'nı dolaştıkları şüphesizdir) evrensel bir şöhrete sahip bulunmadığı açıktır. Diğer bir deyişle, İsa II. yüzyıla kadar herkes tarafından bilinen bir "süper kahraman" değildir. Zira İsa, Akdeniz Havzası'nda Hıristiyanlar misyon faaliyeti yürütmeye başlamasından sonra tanınmıştır. Son olarak, pagan yazarların bugün bilmediğimiz başka bir takım kaynaklardan bilgi edindikleri intibayı uyandıracak herhangi bir kanıt da bulunmamaktadır.

Mevcut koşullar altında en yüksek ihtimal söz konusu pagan yazarların İsa hakkında Hıristiyanlara ait, Hıristiyanlardan duydukları veya Hıristiyanlar tarafından üretilerek kendilerine kadar ulaşmış olan bilgileri veya iddiaları nakletmiş olduklarıdır. Açıkça görüldüğü gibi pagan yazarlar İsa'dan ancak ve sadece Hıristiyan cemaatleri ("Chrestus" bahsinde Yahudi bir cemaati?) veya bireyleri anlatırken bahsetmişlerdir.

41 Iosephus Bu kaydı sırasında Yakup'u "Mesih" denilen İsa'nın kardeşi" diye tanıtmıştır. (Antiquites, 20. 9. 1), Iosephus, *Antiquites of the Jews*, çev. William Whiston, Yorum: P. L. Maier, Grand Rapids, 1999.

Hakikaten, genel olarak bakıldığında pagan yazarlar eserlerinde İsa'dan bahsettikleri pasajlarda İsa'yı başlangıç noktası olarak veya esas vurguyu İsa'ya yaparak bir şeyler anlatmış değillerdir. Tam tersine, onlar, I. veya II. yüzyılların Hıristiyan cemaatlerine veya bireyelerine yönelik anlatımları sırasında, Hıristiyanlar tarafından bu din hareketinin başlatıcısı olduğu öne sürülen bir şahsa atıfta bulunmuş gibidirler. Zaten duyum yoluyla kendilerine gelen rivayetlere dayandığı için bu atıflar fazlasıyla belirsizlik taşımaktadır. Sözelimi Suetonius'un tamamen belirsiz kaydı, İsa hakkında hiçbir şey söylememektedir. Plinius ile Tacitus Hıristiyanları, Lukianos ise Hıristiyan bir birey olarak Peregrinus'u ve Hıristiyanlara has bir takım prensipleri anlatırken İsa'nın sözünü etmişlerdir. Bu durum bu yazarların İsa hakkında o sırada anlatımlarına konu teşkil eden Hıristiyan cemaatlere ait kabulleri naklettikleri izlenimi uyandırmaktadır. Gerçekten, Plinius örneğinde bu durum açıkça görülmektedir. Çünkü o, sorguladığı Hıristiyanların kabullerini aktarmaktadır. Lukianos, İsa'ya ve Hıristiyanlara ilişkin anlatımı sırasında, "onlar (Hıristiyanlar) bu gibi prensipleri/öğretileri geleneksel şekilde, açık bir kanıt olmaksızın benimserler" demektedir.⁴² Bu yüzden muhtemelen Plinius gibi Lukianos da bize Hıristiyanların kabullerini nakletmektedir. Bazı araştırmacılar, Mara Bar Serapion'un da Hıristiyan misyonerlerin faaliyetlerini duyduğu ihtimali üzerinde durmaktadırlar.⁴³

Burada istisna edilebilecek belki tek isim Tacitus'tur. Çünkü Tacitus kendisiyle çağdaş dönemin Hıristiyanlarını değil, bir önceki yüzyılın Hıristiyanlarını anlatmaktadır. Bu bağlamda onun İsa hakkında Hıristiyan karakterli rivayetleri aktardığı çok yüksek bir ihtimal ise de kesin değildir. Bu yüzden iyimser bir yaklaşımla, İsa hakkında nereden bilgi aldığı tespit edilemeyen Tacitus'un İsa'ya ilişkin bağımsız bir kaynak olarak kabul edilmesi belki mümkün olabilir.

Sonuç olarak, pagan yazarların ismini bile bilmedikleri bir Yahudi figüre Hıristiyan cemaatleri anlatırken, yani yeri gelmişken değindikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla -kronoloji problemi yüzünden- aksi kanıtlanmadıkça pagan yazarların İsa'ya ilişkin Hıristiyan kabullerini aktardıkları düşüncesi daha makul bir olasılıktır. Öyleyse bir önceki paragrafta sözü geçen ve İsa'dan bir-iki asır sonraya tarihlenen pagan yazarların (belki sadece Tacitus istisnasıyla) tarihsel bir şahsiyet olarak İsa hakkında Yeni Ahit veya Hıristiyanlık geleneği dışından "bağımsız" bir kanıt olarak kabul edilmeleri makul değildir. Ancak burada son derece önemli bir istisnanın varlığı da dikkat çekmektedir. Zira onun anlatımı kendine has bazı yönleri

42 Lucian of Samosata, *The Passing of Peregrinus*, s. 15.

43 Keith Prosser, *Was Jesus Crucified?*, Take Heart Publishers, 2016, s. 170.

sebebiyle -Hıristiyanlık geleneği dışından değilse bile- Yeni Ahit dışından İsa hakkında “bağımsız” bir tanıklık olarak görülebilir: Mara Bar Serapion.

3. İsa Hakkında Yeni Ahit Dışından Bağımsız Bir Tanıklık

Yukarıda zikredilen bütün bu kayıtlar içinde Mara Bar Serapion'un İsa'ya ilişkin söylemini birbirinden bağımsız dört farklı açıdan değerlendirmek istiyorum.

1. Mara Bar Serapion meçhul bir “bilge kral”a bazı özellikler atfetmektedir. Bilge kral; (a) bilgedir, (b) kraldır, (c) Yahudi'dir ve Yahudiler tarafından öldürülmüştür ve (d) yeni bazı yasalar⁴⁴ yürürlüğe koymuştur. Bu öğeler İsa hakkında bilinenlerle karşılaştırılırsa, İsa'nın “bilge” birisi olarak sunulması olağandır. Çünkü İsa'nın Musa Şeriatı konusunda gerçek bir uzman gibi görüldüğü Yeni Ahit'ten bilinmektedir. Ona bu yüzden “öğretmen”, “üstat” veya “rabbi” gibi sözcüklerle hitap edilmektedir. Mara Bar Serapion tarafından İsa'nın bir “kral” olarak resmedilmesi de normaldir. Çünkü İsa, o zamanlar kendisi hakkında dolaşan çok baskın bazı rivayetlere göre Davut soyundan gelen ve gelmesi de zaten bazı Yahudilerce beklenen dünyevi bir “kral”dır. Örneğin İsa'nın çarmıhının üzerindeki suç yaftası “Yahudilerin Kralı” ibaresini içermiştir.⁴⁵ Nitekim “Mesih” tabiri Yahudilik bağlamında o zamanlar “dünyevî krallık” anlamını çağrıştırmaktadır.⁴⁶ Mara Bar Serapion'un “bilge kralın” “Yahudi” oluşuna ve “Yahudiler tarafından öldürüldüğüne” dair iddiası da kimseye yabancı değildir. İsa'nın öldürüldüğü iddiası erken dönem kaynaklarının ittifak ettikleri bir husustur.⁴⁷ Yahudiler ise bu cinayetten bazı kaynaklar tarafından doğrudan, diğer bazıları tarafından ise (praefectus Pilatus'a baskı yaptıkları gerekçesiyle) dolaylı yoldan sorumlu tutulmuşlardır. Mara Bar Serapion, “Yahudiler tarafından öldürülmüş olan” bu “bilge kralın” aynı zamanda “yasa koyucu” olduğunu da söylemişti. İsa'nın hangi öğretileri vaaz ettiği ve bu öğretilerin ne gibi yasaları içerdiği konusu erken Hıristiyanlık bağlamında tartışmalı bir konu ise de, O'nun “yasa koyucu” olduğu açıktır. Kısacası, Mara Bar Serapion hem “bilge” hem “kral” olan, “yasa koyucu” bir hüviyet taşıyıp mensubu bulunduğu “Yahudi taifesince öldürülen” birisinden söz etmektedir. Muhtemelen istisnasız bütün bu özellikleri üzerinde taşıdığı öne sürülebilecek tek tarihsel şahsiyet İsa'dır. Bu yüzden de Mara Bar Serapion neredeyse kesin olarak İsa'dan bahsetmektedir.

44 Yasa tabiri burada geleneksel şekilde riayet edilen dinsel öğretiler ve uygulamalar anlamı taşıyor olmalıdır.

45 Bkz. Matta, 27: 37; Markos, 15: 26; Luka, 23: 38; Yuhanna, 19: 19.

46 Detaylar için bkz. Reza Aslan, *Zelot: Nasıralı İsa'nın Hayatı ve Dönemi*, çev. Nalan Tümay, İstanbul: Okuyanıs, 2014.

47 Kur'an-ı Kerim'in konuya ilişkin farklı izahı, Hıristiyanlığın erken tarihinde rastladığımız Docketizm akımının yaklaşımı ile birlikte iki önemli istisnayı teşkil etmektedir.

2. Mara Bar Serapion'u yukarıda isimleri geçen öteki pagan yazarlara kıyasla istisna kılan bir özellik önemsenmelidir: Diğer pagan yazarlar ancak ve sadece Hıristiyan (veya Suetonius örneğinde Yahudi) topluluklara ya da bireylere ilişkin anlatım yaparken İsa'ya da atıfta bulunmaktadır (Suetonius büyük ihtimalle İsa'dan bahsetmemektedir). Başka bir deyişle, onlar İsa'dan doğrudan bahsetmiş değillerdir. Mara Bar Serapion ise İsa'dan herhangi bir Hıristiyan topluluğu veya bireyi anlattığı için söz etmemektedir. İsa'yı, oğluna vermek istediği mesaja uygun düşen bir örnek saydığı için bahis konusu yapmaktadır. Mara Bar Serapion için Nasıralı İsa Sokrates ve Pythagoras'a benzemektedir. Yani bilge ve filozoflarla aynı kategoriye dâhildir.⁴⁸ Ancak burada önemli başka bir nokta da dikkat çekmektedir: Mara Bar Serapion için İsa bir beşerdir. Nitekim bazı Hıristiyanlar tarafından sonradan O'na atfedilen ilahî boyuta hiç temas etmemektedir. İsa'nın kaderini diğer bazı bilgelerin kötü talihiyle paralel görmektedir. Kısacası, Mara Bar Serapion'un anlatımına örnek teşkil eden İsa, filozoflara ve bilgelere benzeyen beşer bir İsa'dır.⁴⁹

3. Mara Bar Serapion'un "bilge kral"ın öldürülmesiyle Yahudilerin sürgün edilip perişanlığa uğramaları arasında ilgi kuran yaklaşımı bilhassa dikkat çekicidir. Çünkü bu yaklaşım geleneksel Hıristiyan yazarların iddiasına benzemektedir. Erken dönemlerde Hıristiyan yazarlar Tapınak'ın yıkılmasıyla sonuçlanan (66-70) veya Bar Kōbbā isyanı (132-135) vesilesiyle yaşanan Roma-Yahudi savaşlarını ve bu savaşların sonunda Yahudilerin maruz kaldıkları büyük yıkımları İsa'nın öldürülmesiyle ilişkilendirmektedir. Yani İsrailoğulları'nı Mesih'leri olan İsa'nın öldürülmesinden sorumlu tutan Hıristiyan yazarlar, Takdir-i İlahi'nin onlara bu kötülüğün bedelini sürgünlerle ödettiği düşüncesini taşımaktadır.⁵⁰ Peki, ama Mara Bar Serapion'un "cezalandırma" algısı açısından Hıristiyan yazarlarla paralel düşünceler taşıması nasıl açıklanmalıdır?⁵¹ Burada belki şöyle bir ihtimal üzerinde durulabilir. Kendisi Hıristiyan değilse de, Mara Bar Serapion kendi yaşadığı dönemde ve muhitte Hıristiyanlar (ve özellikle misyonerler tarafından) sürekli olarak yüksek sesle telaffuz edilen "Yahudilerin cezalandırılması" temalı rivayetleri duymuş olabilir. Bu rivayetlerin bazı öğelerini Sokrates ve Pythagoras'a paralel görmüş olabilir. Nihayet bu öğeleri oğluna

48 Habermas, *The Historical Jesus*, s. 220.

49 Bazı araştırmacılara göre, bu durum İsa'nın Hıristiyan olmayan bazı çevrelerde "Yahudilerin Kralı" olarak tanımlandığına dair kanıt teşkil etmektedir. Örneğin bk. Evans, "Jesus in Non-Christian Sources", ss. 455-456.

50 "Cezalandırılma" algısının Hıristiyan tarihçilik geleneğinin karakteri açısından bir değerlendirmesini başka bir yerde yapmaya çalışmışım. Bk. Zafer Duygu, "VII. Yüzyıldaki İslam Fetihlerinin ve Müslüman Hâkimiyetinin Hıristiyan Tarih Yazımına İzdüşümleri", *Artuklu Akademi*, 1/1, 2014, s. 34-36.

51 Van Voorst, *Jesus*, s. 55.

vermek istediği nasihatlere uygun bularak kullanması muhtemeldir. Ancak bu önermeler doğruysa, Mara Bar Serapion'un Hıristiyan rivayetlerini naklettiği de ortaya çıkmaktadır. Yani bu yüzden İsa hakkında Hıristiyanlık geleneği dışından "bağımsız" bir kaynak sayılması mümkün değildir.⁵²

4. Mara Bar Serapion'un İsa hakkında Hıristiyanlık geleneği dışından değilse bile en azından Yeni Ahit geleneği dışından "bağımsız" bir kaynak sayılması mümkündür. Mara Bar Serapion'un kaydı, muhtemelen Akdeniz Havzası'nda dolaşan Hıristiyan karakterli rivayetlere dayanmaktadır. Çünkü o, İsa'yı, hem Hıristiyanlar tarafından da kabul edilen bazı unvanlarla tanımlamaktadır, hem "cezalandırma" algısı yönünden Hıristiyan yazarlara paralel bir anlatım yansıtmaktadır. Bunun ötesinde, onun Hıristiyan rivayetleri dışında bağımsız bir kaynağa müracaat ettiği yönünde herhangi bir kanıt yoktur. Bununla birlikte Mara Bar Serapion'un sonradan Yeni Ahit kitabına girecek olan Hıristiyan metinlerini kaynak olarak kullandığı da söylenemez. Zira doğrudan bu metinlerden hareket eden bir okuyucunun (yani burada Mara Bar Serapion'un), İsa'yı sadece "Yahudilerin Kralı" diye tanımlaması ve onu yalnızca "bilge" bir "yasa koyucu" gibi sunması neredeyse imkânsızdır. Çünkü İsa'nın "kral" veya "bilge" olması Yeni Ahit metinlerinde ona atfedilen öncelikli kristolojik tanımlamalar değildir. Bu bağlamda, Mara Bar Serapion şayet Yeni Ahit metinlerinden veya bu metinlerin teolojik görüşünü benimseyen Hıristiyan cemaatlerin rivayetlerinden yola çıkmış olsaydı, İsa'yı "bilge" bir "kral" olarak değil de onun kristolojik değerini öncelikle yücelten başka bazı unvanlarla tanımlaması gerekirdi. İsa'yı sözcüğümleri "Tanrı Oğlu" şeklinde tanımlardı veya onun "göksel, kurtarıcı" boyutlarını ön plana alırdı ya da ana akım Hıristiyanlar tarafından anlaşıldığı şekliyle Mesih olmasını vurgulardı. Dolayısıyla insan-üstü bir varlık olarak İsa ile Pythagoras ve Sokrates gibi beşerî filozoflar arasında paralellik de kurmazdı. Ayrıca, Mesih, Mara Bar Serapion tarafından söylendiği gibi "yürürlüğe koyduğu yasalar sayesinde" değil de Yeni Ahit'te öne sürüldüğü gibi "dirilip göğe yükseldiği için" yaşıyor olurdu. Görüldüğü kadarıyla Mara Bar Serapion İsa'nın beşerî boyutunu bilhassa vurgulamıştır. Bu yüzden de Mara Bar Serapion'un İsa hakkında sonradan Yeni Ahit kitabına girecek metinlerden (yani bugünkü "kanonik" İncillerden) veya bu metinlerdeki teolojik yaklaşımları benimsemiş Hıristiyanlardan bilgi edinmiş olması hiç de makul değildir.

Böylece yukarıda (i) madde numarasıyla işaretlenen olgu Mara Bar Serapion'un neredeyse kesin olarak İsa'dan bahsettiğini göstermektedir. (ii) madde numarasında tartışılan argümanlar Mara Bar Serapion'un İsa'yı

52 Evans, "Jesus in Non-Christian Sources", s. 382; Ayrıca krş. Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 142.

beşer olarak gördüğünü kanıtlamaktadır. (iii) madde numarasındaki anlatım, Mara Bar Serapion'un İsa'ya iman eden bir topluluğa ait rivayetleri naklettiğine işaret etmektedir. Nihayet (iv) madde numarasıyla dikkat çekilen olgu ise İsa'ya iman eden bu topluluğun bugünkü Hıristiyanlık anlayışını benimsememiş bir İsa cemaati olduğunu göstermektedir. Öyleyse, Mara Bar Serapion İsa hakkında ona inanan, fakat onu bir beşer olarak gören bir İsa cemaatinin kabulünü nakletmiş olmalıdır. Diğer bir deyişle, Mara Bar Serapion, İsa'yı, bazı açılardan filozoflara benzeyen bir "beşer", Şeriat konusunda uzman bir "bilge", Yahudilere önderlik iddiasında olan bir "kral" ve dirilip göğe yükseldiği için değil de getirdiği prensipler sayesinde yaşamaya devam eden bir "yasa koyucu" gibi gören ve benimseyen Yahudi kökenli bir İsa topluluğuna dayanarak tanımlamış olmalıdır.⁵³ Sonuç olarak Mara Bar Serapion'un Yeni Ahit ve geleneksel Hıristiyanlık anlayışı dışından tarihsel İsa hakkında bağımsız bir tanıklıkta bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Nasıralı İsa "bilge" bir "beşer-kral"dır.

Sonuç ve Değerlendirme

Pagan kaynaklarının tarihsel İsa araştırmaları açısından son derece verimsiz bir sahayı temsil ettikleri anlaşılmaktadır: I. yüzyılın pagan yazarları İsa hakkında hiçbir şey söylememektedir. II. yüzyılda ise İsa'ya ilişkin (veya ilişkin olduğu öne sürülen) kayıtlar hem çok azdır hem de birçok açıdan oldukça sorunludur. Bu bağlamda, Suetonius, Plinius ve Lukianos gibi pagan yazarların tarihsel İsa hakkında Hıristiyanlık geleneği ve Yeni Ahit kitabı dışından "bağımsız" kaynaklardan beslendikleri söylenemez.

Aynı durum çok yüksek olasılıkla Tacitus açısından da böyledir. Ancak Tacitus'un istisna teşkil etmesi de ihtimal dâhilindedir. Mara Bar Serapion ise İsa hakkında kayıt düşerken geleneksel Hıristiyanlık anlayışını ve Yeni Ahit metinlerini benimsemeyen bir İsa cemaatinden kendisine kadar ulaşan rivayetleri kullanmış olmalıdır. Bu yüzden de Mara Bar Serapion'un tarihsel İsa'ya ilişkin en azından Yeni Ahit dışından "bağımsız" bir kaynak olduğu söylenebilir.

Netice itibariyle Hıristiyan kaynakları dışında kalan pagan yazarların tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'nın varlığına dair eksik ve kurgusal kimi bilgi kırıntıları vermesi, bu yazarların İsa'nın gerçekte yaşamadığı yönündeki iddiaya meşru bir zemin kazandırdığına işaret etmektedir.

53 Bilim dünyasında genel olarak "Yahudi-Hıristiyanlar" şeklinde tanımlanan Nasraniler veya Ebionitler kabilinden bazı cemaatler, İsa hakkında geleneksel Hıristiyanlık anlayışının dışında bir takım düşünceler taşımışlardır. Bu cemaatler İsa'yı bir beşer olarak görmüşler, O'nu bir peygamber kabul etmişler, O'nun taşıdığı "Mesih" sıfatını ise sadece Yahudilerin Kralı olması olgusuyla açıklamışlardır. Nitekim söz konusu bu cemaatlerin bugünkü Yeni Ahit İncillerini kabul etmedikleri de bilinmektedir.

KAYNAKÇA

- Agamben, Giorgio, *Pilate and Jesus*, çev. A. Kotsko, (California: Stanford University Press, 2015).
- Akalın, Kutlu – Duygu, Zafer (eds.-haz.-çev.), *Süryani Literatürü*, (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017).
- Allison Jr. Dale C., "Thallus on the Crucifixion", *The Historical Jesus in Context*, ed. A.-J. Levine-D. C. Alison Jr.-J. D. Crossan, (Princeton University Press, 2006).
- Aslan, Reza, *Zelot: Nasıralı İsa'nın Hayatı ve Dönemi*, çev. Nalan Tümay, (İstanbul: Okuyan, 2014).
- Aydın, Mahmut, "Tarihsel İsa Araştırmaları ve Onların Bulguları Üzerine Bazı Mül-ahazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 5, (2001), ss. 1-41.
- Bagnani, Gilbert, "Peregrinus Proteus and the Christians", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 4: 1, (1955), ss. 107-112.
- Baz, Ferit, "Considerations for the Administration of the Province Pontus et Bithynia During the Imperial Period", *Cedrus: The Journal Of MCRII*, (2013).
- Benko, Stephen, *Pagan Rome and the Early Christians*, (Indiana University Press, 2007).
- Boyd, Gregory A. - Eddy, Paul Rhodes, *Lord or Legend: Wrestling with the Jesus Dilemma*, (Michigan: Grand Rapids, 2007).
- Carrier, Richard, "Thallus and the Darkness at Christ's Death", *Journal of the Greco-Roman Christianity and Judaism*, 8, (2011-2012), ss. 185-191.
- Case, S. J., *The Historicity of Jesus: A Criticism of the Contention That Jesus Never Lived. A Statement of the Evidence for His Existence, An Estimate of His Relation to Christianity*, (Illinois: The University of Chicago Press, 1912).
- Cureton, William, *Spicilegium Syriacum*, (London: Rivington, 1855).
- Çelgin, Güler, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Kabalcı, 2011).
- Davis, William Stearns (ed.-çev.), *Reading in Ancient History: Illustrative Extracts From The Sources II: Rome and The West*, (Allyn and Bacon, 1913).
- Dekle, Sr. George R., *The Case Against Christ: A Critique of the Prosecution of Jesus*, (Cambridge Scholars, 2011).
- Drews, Arthur, *The Christ Myth*, çev. C. Delisle Burns, (London, 1910, 3. Basım).
- Dunn, James D. G., *Christianity in the Making, Volume I: Jesus Remembered*, (Michigan: Grand Rapids, 2003).
- Duygu, Zafer, "Nasıralı İsa'nın Erken Dönem Yahudi Literatürüne Yansımaları", *Mukaddime*, (2017), 8: 1, ss. 155-172.
- Duygu, Zafer, "VII. Yüzyıldaki İslam Fetihlerinin ve Müslüman Hâkimiyetinin Hıristiyan Tarih Yazımına İzdüşümleri", *Artuklu Akademi*, C. 1, S. 1, Mar-din 2014, s. 34-36.
- Duygu, Zafer, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, (İstanbul: Divan Yayınları, 2017).
- Ehrman, Bart D., *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium*, (New York: Oxford University Press, 1999).
- Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, çev. Frank Williams (I. ve II. kitaplar), (Leiden-Boston: Brill, 2009).
- Evans, Craig A., "Jesus in Non-Christian Sources", *Studying the Historical Jesus: Evaluations of the State of Current Research*, ed. B. Chilton-C. A. Evans, (Leiden-Boston: Brill, 1998).

- Evans, Craig A., "Jesus in Non-Christian Sources", *The Historical Jesus: Critical Concepts in Religious Studies*, C. 4, ed. C. A. Evans, (London, 2004).
- Evans, Craig A., *Jesus and His Contemporaries: Comparative Studies*, (Leiden-Boston: Brill, 1995).
- Fitzgerald, David, *Nailed: Ten Christian Myths That Show Jesus Never Existed At All*, (Lulu, 2010).
- Goguel, Maurice, *Jesus the Nazarene: Myth or History*, çev. F. Stephens, (New York, 1926).
- Habermas, Gary R., *The Historical Jesus: Ancient Evidence for the Life of Jesus*, (Joplin, MO: College Press, 1996).
- Holding, James Patrick, *Shattering the Christ Myth: Did Jesus Not Exist?*, (Xulon 2008).
- House, H. Wayne, *The Jesus Who Never Lived: Exposing False Christ and Finding the Real Jesus*, (Eugene, Oregon, 2008).
- Iosephus (Josephus), *Antiquities of the Jews*, çev. William Whiston, Yorum: P. L. Maier, (Grand Rapids, 1999).
- Kaçar, Turhan, "Lucianus Çağı'nda Hıristiyanlık", Uluslararası Samsatlı Lucianus Sempozyumu, ed. Mustafa Çevik, (17-19 Ekim 2008), ss. 267-278.
- Lampe, G. W. H., *A Patristic Greek Lexicon*, (Oxford: Clarendon Press, 1961).
- Lukianos (Lucian), *Peri tēs Peregrinu Televtēs / The Passing of Peregrinus*", Yunanca metin ve çev. A. M. Harmon, *Lucian: In Eight Volumes*, V, (London: Harvard University Press, 1962).
- Martin, Michael, *The Case Against Christianity*, (Philadelphia: Temple University Press, 1991).
- Merz, Annette – Tieleman, Teun (eds.), *The Letter of Mara bar Sarapion in Context: Proceedings of the Symposium Held at Utrecht University*, 10-12 Aralık 2009, (Leiden-Boston: Brill, 2012).
- Peeters, F. E., *Jesus & Muhammed: Parallel Tracks, Parallel Lives*, (New York: Oxford University Press, 2011).
- Pokorný, Petr, "Jesus as the Ever-Living Lawgiver in the Letter of Mara Bar Serapion", *The Letter of Mara Bar Serapion in Context: Proceedings on the Symposium Held at Utrecht University*, 10-12 December 2012, (Leiden-Boston: Brill, 2012).
- Powell, Mark Allan, *Jesus as a Figure in History: How Modern Historians View the Man from Galilee*, (Westminster: John Knox Press, 1998).
- Prosser, Keith, *Was Jesus Crucified?*, (Take Heart Publishers, 2016).
- Smallwood, E. Marry, *The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian*, (Leiden: Brill, 1976).
- Stanton, Graham, *The Gospels and Jesus* (2. Basım), (New York: Oxford University Press, 2002).
- Suetonius, *The Lives of The Twelve Caesars*, çev. Joseph Gavorse, (New York: Modern Library, 1931).
- Tacitus, *Annals*, çev. Cynthia Damon, (London-New York: Penguin Classics, 2012).
- Van Voorst, Robert E., *Jesus Outside the New Testament: An Introduction to Ancient Evidence*, (Michigan: Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 2000).